

GYERMEKVÁLLALÁS A 19. SZÁZADI DÉL-DUNÁNTÚLON

A mágocsi római katolikus német és a vajszlói református magyar közösség termékenységtörténete (1791–1890)*

Koloh Gábor

ÖSSZEFOGLALÓ

Az állami tulajdonban álló Vallásalap dél-dunántúli uradalmain élők felekezeti-
leg és etnikailag is sokszínű társadalmat alkottak, akikkel kapcsolatban a ter-
mékenység alakulásának kérdése régebbi diszkurzív hagyományra, valamint
tudományos jellegű érdeklődésre tekint vissza. Tanulmányomban a Vallásalap-
hoz tartozó mágocsi és vajszlói uradalom népének gazdálkodását és demo-
gráfiai jellemzőit vetem össze, a gyermekvállalási tendenciákra fókuszálva. A
kutatáshoz a térség anyakönyveit, birtokiratait, illetve az ezeket feldolgozó tele-
pülési családkönyvet és szakirodalmat használtam fel. A vizsgálat rámutat arra,
hogy a mágocsi római katolikus németek nyitottabban álltak a specifikusabb
gazdálkodási módokhoz, mint a vajszlói magyar gazdatársaik, amely mögött
utóbbiak körében a hagyományos megélhetési formák kontinuos fenntartása
állt, míg a németek könnyebben adaptálták az új gazdálkodási lehetőségeket.
A hasonló uradalmi keretrendszer mellett a mágocsi németek a magyarokénál
magasabb termékenységi értékeket produkáltak ugyanazon időben. Az alacso-
nyabb magyar gyermekvállalás azonban nemcsak a gazdálkodásba bevonható
munkaerő alacsonyabb száma miatt járt következményekkel, de a férfiak részé-
ről a kevesebb örökös miatt a vélhetően kevesebb terhet vállaló munkakultúra,
a nők részéről pedig a szintén kevesebb szülési kockázat azt eredményezte,

*A tanulmány az ELTE BTK Tématerületi Kiválósági Program *Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció kutatás* Kutatócsoport támogatásával készült. A szerző köszönetét fejezi ki Dr. Günter Junkersnek (AKdFF, Sindelfingen) a forrásfeltárásban nyújtott segítségéért.

hogy az élettartam jelentősen meghaladta a németekét. Ezek a tényezők összességében kedvezően hatottak a magyarok gyermeknevelésére, mivel jelentősen alacsonyabb volt náluk az árvák aránya, mint a németeknél.

Kulcsszavak: úrbérrendezés, termékenységtörténet, születésszabályozás, etnokulturális tényezők, Dél-Dunántúl

Koloh Gábor, tudományos munkatárs, ELKH BTK Történettudományi Intézet, Horthy-korszak osztály
E-mail: koloh.gabor@abtk.hu

HÁTTÉR

A történeti társadalom rekonstruálásakor izgalmas szellemi kihívást jelent feltárni annak sokszínűségét. Ennek során a *histoire croisière* megközelítésmódja az egyazon időben fellelhető és összehasonlítható párhuzamosságok keresésére való törekvés.¹ Ilyen vállalkozás az alábbi is: egy időben és térben közeli közösségek termékenységét vizsgálom, amelyben hangsúlyos szereppel bír az etnokulturális jelleg. Az összehasonlítás szigorú szempontjait követve ugyanis ezek mentén remélhető a *sajátos* feltárása. Két történeti közösség családtervezési magatartását vizsgálva kívánom tehát kibontani a részint a gazdálkodásban, és főképp a demográfiai magatartásban megjelenő vagy sejthető viselkedési stratégiákat (Sabeau, 1998; Bourdieu, 1985).

A 18. század végétől a 19. század utolsó évtizedéig terjedő évszázad Magyarországon a feudalizmus záró szakasza, amelyre alapvetően hatott a török kiűzését követő állami újjászervezés racionalizáló, a termelésben is a hatékonyságra törekvő gazdaságpolitikája. A jobbágyok számára ez egy több nemzedéken átívelő, folyamatos alkalmazkodást igénylő időszak volt, amikor a kihívások egy különösen érzékeny pontjukon, a gazdálkodásukon, a föld használatán

¹ „Haupt és Kocka szerint összehasonlító történetírásról akkor beszélhetünk, ha két vagy több történelmi esemény, képződmény szisztematikus összehasonlítására kerül sor. A történész a hasonlóságokat és a különbségeket vizsgálja, hogy ezen háttér előtt jobban le tudja írni és meg tudja magyarázni a vizsgált történelmi eseményeket. Hagyományosan két fő célja van az összehasonlításnak. Az egyik a két összehasonlított egység közötti különbségek kidolgozása, a másik az általánosítás, bizonyos szélesebb körben érvényes összefüggések megragadása.” – Keller M. 2005. 105.

keresztül érték őket. A gazdálkodási szisztéma változása ugyanis nem egyszerűen a többlet adózásról és a megélhetési költségek növekedéséről, hanem a mindennapi élet és ezeken keresztül a kollektív normák alakításáról is szólt, amelynek a családi életre való hatásaként a gyermekvállalás korai – a demográfiai átmenet (Őri és Spéder, 2020) előtti időszakában is jelentkező – tudatos befolyásolásához vezettek. A paraszti racionalitás működési mechanizmusa jelenik meg tehát a gazdálkodás, a termelés kereteinek nem is hirtelen változása során (Sabeau, 1990).

Az uradalomtörténet-írás és a történeti demográfiai vizsgálatok metszetét jelentő családi munkaerő-gazdaságtörténet nem csak a technikai, illetve módszertani újítások okán kínál számos vizsgálati lehetőséget, de legfőképp a kérdésfelvetés folyamatos árnyalása, a történeti szereplők, családok mind részletesebb feltárása teszi lehetővé a diszciplináris mezők összefonódását (Pakot, 2013). A változásokra adott válaszok között ugyanis bár jelentős az elvándorlás szerepe (amely vizsgálatát, az elvándorlók követését a történeti forrásaink nem vagy csak redukált mértékben teszik lehetővé) (Moch, 1992; Pakot, 2013), ám a helyben maradók sem képeznek mozdulatlan, változatlan egységet. A gazdasági, társadalmi változásokra adott válaszaik számos esetben a saját társadalmi helyzetükhöz, kultúrájukhoz, mentalitásukhoz mérten jelentkeznek (Perrenoud, 1984, 1991; Faragó, 2005; Benda, 2003; Pakot, 2013). Vizsgálatomban emiatt az a kulturális tényező kerül előtérbe, amely a 18. században Magyarországra települő németek mentalitásában, gondolkodásában ragadható meg. Az ezzel foglalkozó hazai szakirodalom jellemzően a németek nagyobb gazdálkodási rugalmasságát, okszerűbb pénzgazdálkodását, takarékoságát emeli ki, és fontosnak tartja hangsúlyozni a törzsöröklési szisztémájukat is, szemben a magyaroknál jellemző, földet felosztó örökléssel (Baross, 1901; Mattyasovszky, 1904; Tárkány Szücs, 1981; Gunst, 1998; Solymár, 2003; Bognár, 2002). A demográfiai változók bevonásával a német mentalitás hosszabb távú, többé-kevésbé rejtett költségeit töreksem feltárni.

Kérdésfelvetésem viszont nem kizárólag történeti demográfiai vonatkozású. Szeretném megérteni a vizsgálat két terepének, Mágocsnak és Vajszlónak a gazdálkodási kereteit, gyakorlatát és lehetőségeit is. A mágocsi és vajszlói uradalom korábbi kutatások során feltárt gazdálkodása számos tanulságot rejt a korban jelentkező gazdasági kihívásokra adott válaszok tekintetében is. Az uradalom szervezeti kerete és gazdálkodása mellett az egyéni gazdálkodás, a növénytermesztés és az állattenyésztés módozatai ezek miatt kerülnek bemutatásra. A gazdasági viszonyok ismeretében magabiztosabban lehet vállalkozni a demográfiai folyamatok feltárására. A települések népességszámának

és népmozgalmi adatainak átfogó tanulmányozását követően keríték sort a családrekonstrukció során összeállított magyar és német családok leíró vizsgálatára. A hasonlóságok és különbözőségek mérlegelésének a célja a házasságkötési életkor, a szülési intervallumok, az utolsó szülési életkor és a reprodukció mértékének az összehasonlítása. A halandósági értékek elemzésétől ugyancsak több, releváns információt várható. A csecsemőhalandóság alakulása mellett a házas férfiak és nők továbbélési és kihalási rendje ugyanis olyan tényezőkre irányítja a figyelmet, amelyek a végkövetkeztetések megfogalmazásakor meghatározóak lesznek. A jelen vizsgálat egyúttal egy kiterjedtebb kutatásba illeszkedik, amely mikroregionális szinten kívánja elemezni a kérdésvetést gazdaságilag és demográfiailag egyaránt (Kolah, 2022). A következőkben erősen támaszkodok azokra az eddigi következtetésekre, amelyekre a dél-dunántúli, jelesül a vajszlói kerületi református és katolikus magyarok és a kismányoki kerület evangélikus német népességének feltárása során jutottam.²

FORRÁS, ADAT, MÓDSZER

A mágocsi és a vajszlói uradalom gazdálkodásának előzetes összevetését a korábbi kutatások eredményei lehetővé teszik. Mágocs esetén a 17. századtól a 19. század közepéig Borsy Judit, az azt követő időszakra vonatkozóan Nagy Imre Gábor foglalkozott részletesebben az uradalom gazdaságtörténetével, míg Vajszló vizsgálatát Kiss Z. Géza végezte el. A vajszlói és besencei anyakönyvek családrekonstrukciós elemzésére elsőként Andorka Rudolf vállalkozott. Munkája nyomán beszélhetünk a 18. század végétől elterjedő ormánsági születésszabályozásról. Mivel a számításai alapjául szolgáló adatbázisa nem maradt fenn, indokolt volt a vizsgálat újbóli elvégzése³ (Andorka, [1969], 2001; Andorka, [1975], 2001; Andorka, [1981], 2001; Andorka, [1987], 2001). A vajszlói családok összeállításához a vajszlói református anyakönyveket és uradalmi birtokiratokat, a mágocsi családok családrekonstrukciós elemzéséhez Franz Teufel családkönyvét használtam fel (Borsy, 2001; Nagy, 2001; Teufel, 1991; FS DGS 4703924, 4520418, 8520350).

² Vajszlói kerület: Vajszló, Besence, Hirics, Kisszentmárton, Lúzsok, Páprád, Vejt; kismányoki kerület: Kismányok, Hidas, Mucsfa. Az eredményekre vonatkozóan lásd: Koloh, G. 2021.

³ Andorka munkásságának kritikájához lásd: Benda Gy. [2001] 2006. 67–76.

1. táblázat. A családrekonstrukcióhoz felhasznált családlapok megoszlása

Típus	Mágocs római katolikusok					Vajszló reformátusok				
	1791- 1811	1812- 1852	1853- 1872	1873- 1890	Σ	1791- 1811	1812- 1852	1853- 1872	1873- 1890	Σ
MF ^a	258	556	339	279	1432	21	61	39	31	152
MF1 ^c	143	397	287	236	1063	20	60	39	31	150
MF2 ^e	115	159	52	43	369	1	1	0	0	2
M0 ^b	120	193	134	101	548	21	80	19	8	130
M01 ^d	47	91	79	75	292	19	78	17	7	121
M02 ^f	73	102	55	26	256	2	2	2	1	9
Összesen	378	749	473	380	1980	42	141	58	39	280
M ^g	455	879	554	508	2381	58	193	66	49	366
Arány, %	83,1	85,2	85,4	74,8	83,2	72,4	73,1	87,9	79,0	76,5

^a MF=ismert a házasságkötés és a házasság megszűnésének időpontja;

^b M0=ismert a házasságkötés időpontja, de a megszűnése ismeretlen;

^c MF1 és ^d M01=a feleség életkora az anyakönyvből derül ki;

^e MF2 és ^f M02=a feleség életkora a házasságkötési vagy a halálozási adatból becsülhető meg;

^g M=összes első házasságok száma

Forrás: Teufel, Franz 1991.; FS DGS 4703924, 4520418, 8520350; MNL BaML IV 1. i.

A családrekonstrukcióval összeállított családlapok megoszlását a fenti táblázat foglalja össze. Rekonstruált családnak tekintetem azokat, ahol a házaspár az első házasságukat kötötték, a házasságkötés időpontja ismert és a feleség életkora tudható vagy megbecsülhető. A családlapok típusát illetően a mágocsi katolikusok rekonstrukciós aránya az összes házasságokhoz viszonyítva 83,2, míg a vajszlói reformátusoké 77,6%, és ezek az arányok az egyes periódusokban csak mérsékelt ingadozást mutatnak. 130 vajszlói római katolikus család adatainak felhasználásától egyrészt azért tekintetem el, mert a korábbi vizsgálatok során a termékenységi magatartásukban a református óslakosokhoz való fokozatos alkalmazkodásukat sikerült kimutatnom (Koloh, 2021). Ebből vontam le azt a következtetést, hogy a felekezeti különbség önmagában nem jelenthetett meghatározó tényezőt egy közösségen belül a családtervezési szokásokat illetően, sokkal inkább a közösségi normához való alkalmazkodás törekvése érvényesült. Az a megfontolás is a vajszlói katolikusok kizárását indokolta, hogy csoportjuk külön elemzés tárgyát kell képezze, hiszen egyaránt megtalálhatók közöttük a vajszlói óslakos magyar, illetve az uradalomba települő magyar és német családok.

Az összehasonlítás miatt a két települést úgy választottam ki, hogy a lehető legtöbb ponton hasonlóságot mutasson azon kívül, hogy az egyik német, a másik pedig magyar közösség. Ezek a települések eredetileg egy-egy egyházi rend

által fenntartott uradalom, majd a 18. század végén – állami tulajdonba kerülve – a Vallásalap mágocsi, illetve vajszlói uradalmainak központjai voltak. További közös vonásuk, hogy mindkettő a Dél-Dunántúlon, azon belül Baranya megyében helyezkedik el. Mágocs a megye északi részén, a Hegyhátnak nevezett régióban, míg Vajszló délen, az Ormánságban található. A gazdálkodásban meghatározó különbség, ám kedvezőtlen környezeti hatásait tekintve összevethető tény, hogy Mágocs vízmosásos hegyvidéki, míg Vajszló vízjárta síkvidéki terület. Mindkét település mezővárosi rangot nyert el az 1810-es években, amely új lehetőségeket nyújtott a kereskedelmi kapcsolataik fejlesztésére. A fenntartó közös volta miatt nemcsak a feudalizmus lebontását megelőzően, de azt követően is hasonló utat jártak be: a gazdálkodásukban mindvégig fontos szereppel bírt, hogy 1848 előtt nem léptek nagybirtoküzemi szintre, és 1848 után működésüket egyre inkább az erdőgazdálkodásra koncentrálták. Az időbeli, térbeli és gazdaságszerkezeti hasonlóságok teszik lehetővé, hogy az összehasonlító vizsgálatok során jelentkező különbségek magyarázatául etnokulturális jellegű összefüggéseket tételezzek fel (Borsy, 2001; Nagy, 2001; Kiss, 1994, 2000; Koloh, 2022).

A vizsgálat során a korszakolást a gazdaságtörténetileg meghatározónak tekintett periódusokhoz igazítottam. A vajszlói értékek értelmezhetősége miatt 1791-től indított elemzés első időszaka 1811-ben zárult, tekintve, hogy Vajszló 1812-től, Mágocs pedig 1816-tól volt mezőváros, és az 1767-tel kezdődő úrbérrendezés 1813-ban került lezárásra. Az 1810-es évek elejétől tehát joggal beszélhetünk egy új korszakról, ami nem közvetlenül az 1848-as jobbágyfelszabadulással zárult, hanem részint az 1850-es évek elejével, különösen az 1853. évi úrbéri pátenssel. Az 1873. év szimbolikus jelentőségű, hiszen az az évi három „K” (Kövér, 2013),⁴ a kolera, a gazdasági krach és a bécsi (világ)kiállítás közül az első kettőnek közvetlenebbül is érzékelhető volt a helyben hatása. Mindemellett az 1870-es évektől már egyre érzékelhetőbbé vált a demográfiai átmenet, így a vizsgálatot érdemes ennek első szakaszával lezárni, hogy egy zömében még koherens demográfiai korszakról lehesen beszélni.

⁴ A mágocsi uradalom kiválasztását a fenti szempontok érvényesíthetősége miatt Borsy Judit javasolta, amelyet ezúton is köszönök.

EREDMÉNYEK

GAZDÁLKODÁSTÖRTÉNET

A magyarországi társadalom a török kiűzését követően a felszabadulás mellett keserű csalódásokat is kénytelen volt átélni, ezek leképeződései lettek az ellenállási mozgalmak, legfőképp a Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc. A török uralom felszámolása és a Habsburgok felszabadított országterületre való berendezkedése egy olyan, néhány évtizedes átmeneti periódust jelentett, amelyet híven tükröznek a 17. század végi és 18. század eleji gazdasági összeírások pontatlanságai, adathiányai, bizonytalanságai. A mágocsi hártartásban ebben az időszakban leginkább a környék pásztorai vették birtokba. A legeltető állattartás, különösen a sertések makkoltatása és a szarvasmarhák tartása mellett azonban a szántóföldi gazdálkodás lassan indult meg. 1719-ig tisztázatlanok voltak a terület birtokviszonyai, ugyanis csak abban az évben kapták vissza a pécsi pálosok, akik kedvező lehetőséget biztosítottak a gabonatermelés rendezettebb megindulására (Borsy, 2001). Mindeközben Magyarország felszabadított területének gyorsabb benépesítéséért megkezdődtek azok a telepítések, amelyek során a Német-Római Birodalom több államából is jelentős számban érkeztek letelepülni vágyó németek (Seewann, 2012; Fata, 2014, 2020). A több hullámban lezajló betelepülést később nagyobb volumenű belső vándorlás követte, amikor Baranya megye keleti és Tolna megye területéről is több német család érkezett Mágocsra és környékére. Az új környezetbe való hatékony beilleszkedést és nyitott termelési attitűdöt példázza, hogy a telepesek hamar részt vettek a fokozott odafigyelést és munkát igénylő dohánytermesztésben (Andrásfalvy, 1978; Fedeles, 2001). Az ormánsági magyarok mindeközben a Dráva-menti vidék mocsarai és erdői között vészelték át a nehéz időszakot, miközben ugyancsak állattartásból, vadászatból, gyűjtögetésből, valamint halászatból tartották fenn magukat (Kiss, 1994). Az összehasonlítás során fontos hangsúlyozni, hogy számukra ennek az összetett önfenntartó életmódnak a fenntartási igénye ottlétük kontinuuus jellege miatt kézenfekvőnek tekinthető, míg a németek esetében egy új környezetbe való alkalmazkodásról kell beszélnünk, amelyben a lehető legjobb gazdálkodási formációkat keresték. 1767-ben Mária Terézia úrbéri rendelkezése így egész más helyzetben találta a két közösséget. Az immár sokkal reflektáltabban termelőegységként működő jobbágyi birtokok a folyamatos szolgáltatások miatt termelő- és szervezőtevékenységre lettek szorítva (Tóth, 1980), amelyhez a szántóföldi gazdálkodásra, valamint szőlő- és do-

hánytermesztésre koncentrázó mágocsiak hatékonyabban tudtak alkalmazkodni, szemben a vajszlóakkal. Ez a szerkezeti átstrukturálódás viszonylag rövid idő alatt nagyobb munkaerő-szükségletet teremtett az Ormánság több családjában, amelyet egyrészt a feleségek, másrészt pedig a leányos családoknál a vők bevonásával kívántak kielégíteni. A nagycsaládi struktúrában élő ormánságiaknál így a gyermeknevelési feladatok az együttélő nagyanyákra hárult, akiknek ezáltal nagyobb beleszólásuk lett a termékeny házások gyermekvállalási gyakorlatába, sőt, szexuális életébe. A nagycsaládi struktúrában jellemzően több házaspár is együtt élhetett, amely a nagyszülői gondozásra kerülő gyermekek számát rövid idő alatt magasra emelte. Úgy vélem, ezen okok láncolata vezetett el a születésszabályozás korai, 18. század végi helyi kialakulásához, és nem a telekaprozódástól való félelem vagy az örökösödési rendszer működése. Utóbbiak inkább a normává válást segíthették elő (Kolah, 2021). A mágocsiak ökonómiai alkalmazkodását példázza az a tény is, hogy a földet nem öröklő, ezért zselléri státuszba kerülő németek az uradalomtól rendre több földet, legelőt és jószágot igényeltek, amely azt mutatja, hogy volt rendelkezésre álló tőkékük (Borsy, 2001). A mágocsi és a vajszlói uradalom egyaránt Grundherrschaftként⁵ működött, nagybirtokok voltak tehát, amelyek javaik egy számottevő részét bérletként bocsátották a helyi lakosok rendelkezésére. A bérleti rendszer a 19. század második felében is fennmaradt, még ha Vajszlón a nagybérleti rend kialakítása összességében is szorította a paraszti gazdálkodás lehetőségeit (Kiss, 2000).

Mind Mágocson, mind Vajszlón háromnyomásos gazdálkodást folytattak, habár a kedvezőtlen környezeti viszonyok gyakran szorították őket kétnyomásos művelés folytatására (Borsy, 2001; Kiss, 1994, 2000). A németeknél a szántóföldi növénytermelésben fontos szereppel bírt a már említett dohánytermesztés, amellyel az 1780-as évektől működő, Triesztbe irányuló Somogy és Tolna megyei kivitelbe kapcsolódtak be (Solymár, 2003). Még ha az éghajlat nem is kedvezett a jó minőségű helyi szőlészetnek, illetve borászatnak, a mágocsiaknál egészen a 19. század végi filoxeravészig ennek is jelentős szerepe volt a növénytermesztésben (Borsos, 2011; Nagy, 2001). A vajszlóiak növénytermesztésében a gabonaneműeken kívül a hüvelyesek (bab, lencse, hajdina), míg a kapásnövények közülük a kukorica kapott nagyobb szerepet, de csak saját felhasználásra (Kiss, 1994). Az állattenyésztés szerepe mind a Hegyháton, mind az Ormánságban kiemelkedően fontos volt. Bár a korszak nagy fejleményének, az igaerőváltásnak – tehát az ökörről a lóra való átállásnak – a folyamata a 19. század során a Hegy-

⁵ Ehhez lásd: Kövér, Gy. 2019.

hátan és az Ormánságban is fokozatosan, ám folyamatosan végbement, kivéve Mágocson, mivel ott még a 19. század végén is több volt az ökor-, a bivaly- és a tehénfogat, mint a lófogat (Borsy, 2001; Nagy, 2001). A vajszlói váltást jelentősen elősegítette, hogy a sertések nyugat-magyarországi piacra hajtása miatt az ormánsági gazdák jóval korábban megismerkedtek az ott már elterjedtebb hidegvérű lovak gazdasági és értékesítési előnyeivel, mint a hegyháti gazdatársaik (Kiss, 2000). Mágocson viszont a szarvasmarha-tenyésztés futott be nagy karriert, amely a század végére a tejgazdaság fellendülését is magával hozta (Nagy, 2001; Borsos, 2011). Vajszlón az állattenyésztés sikerágazata a kevesebb törődést igénylő sertéstartás lett, majd a 19. század második felétől ugyancsak előnyben részesítették a szerény takarmányigényű és a kedvezőtlen környezeti hatásokat jól tűrő szürkemarha tartását (Kiss, 1994, 2000).

A mágocsi német és a vajszlói magyar gazdálkodás összevetése során jól látható hasonlóság az újonnan érkező hatások gyorsabb-lassabb integrálása a gazdálkodásba, valamint a kereskedelmi forgalomban való aktív részvétel. Feltűnő különbség viszont, hogy a több odafigyelést, munkabefektetést, illetve szakértelmet kívánó, intenzívebb gazdasági ágak jellemzően a németeknél kerültek alkalmazásra, míg a magyar gazdák megmaradtak a kevesebb munkaerő-ráfordítást igénylő ágazatoknál. A folyamat mögött nemcsak egy etnokulturális attitűdöt tételezhetünk fel, de a már említett születésszabályozás okán az ormánsági családok fogyatkozó munkaereje is egyre kevésbé biztosíthatta az újítások felé történő nyitást.⁶ Nézzük meg tehát, hogy is alakult vizsgált időszakunkban a két település népesedése.

⁶ Az itt csak főbb vonalaiban bemutatott gazdálkodási jellemzőket részletesen elemzem itt: Koloh, G. 2022.

DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK

2. táblázat. A népességszám változása Mágocson és Vajszlón

Év	Mágocs				Vajszló				
	Vallás	r. k.	ev.	egyéb	Σ	ref.	r. k.	egyéb	Σ
1787		–	–	–	2346	–	–	–	764
1828		2614	47 ^a	73	2734	1189 ^a	154	207	1550
1836		2962	71	87	3120	1012	140	10	1162
1851		3138	147	140	3425	1800	200	0	2000
1857		–	–	–	3480	–	–	–	1099
1869		3154	71	211	3436	866	273	48	1187
1880		3331	45	244	3620	849	294	72	1216
1890		3402	74	235	3711	757	330	77	1205

^a Reformátusok és evangélikusok együtt.

Forrás: II. József népszéjeírása; Nagy, L. 1828.; Fényes, E. 1836.; Fényes, E. 1851.; 1857. évi népszámlálás; 1870. évi népszámlálás; 1880. évi népszámlálás, 1890. évi népszámlálás.

II. József uralkodása idején végezték hazánkban az első, máig megbízhatónak tekinthető, teljes körű népszéjeírást. Hasonlóra a 19. század közepéig nem került sor, így a század első felére vonatkozóan egyházi sematizmusokon alapuló és ezekre alapozó, közel sem megbízható számadatokra lehet csak támaszkodni. Mindezek megjegyzésén túl tendenciaszerű folyamatnak mutatkozik a mágocsi népesség növekedése és a vajszlói csökkenése. A mágocsi katolikusok számának emelkedése egyöntetű, a vajszlói reformátusok esetén Fényes Elek 1851. évi adatai kapcsán – Benda Gyula tanulmánya alapján (Benda, 2006) – feltételezhető, hogy itt a valóságtól erősen eltérő adatok kerültek feltüntetésre. Bár a vajszlói római katolikus népesség szorosabb vizsgálatára ebben a szövegben nem vállalkozok, szeretném jelezni, hogy az itt látott ütemes növekedésük mögött a helyi őslakos reformátusok mellett nemcsak az ugyancsak őslakos katolikusokkal, hanem a 19. század második felétől az uradalomba beköltöző új, ugyancsak római katolikus népességgel is számolni kell. Mindkét településen élt egy arányaiban jelentősebb zsidó közösség, az egyéb vallású népesség alatt zömmel ők voltak jelen.

3. táblázat. Mágocs és Vajszló népmozgalmi értékei

Bejegyzés éve	Mágocs					Vajszló				
	Házasság	Születés	CBR ^a	Halálozás	CDR ^b	Házasság	Születés	CBR ^a	Halálozás	CDR ^b
1791-1800	247	1154	-	986	-	109	378	-	125	-
1801-1810	227	1048	-	998	-	95	402	-	271	-
1811-1820	200	1090	-	715	-	89	348	-	224	-
1821-1830	225	1065	-	875	-	99	280	-	280	-
1831-1840	284	1142	-	862	-	133	291	-	295	-
1841-1850	216	1302	54,6	837	38,6	83	271	22	248	27,7
1851-1860	242	1271	53,9	1024	42,4	57	237	18,3	208	22,1
1861-1870	328	1443	51,5	1150	44,1	79	208	21,2	200	18,9
1871-1880	300	1620	65,5	1260	47,3	72	222	27,1	216	26,4
1881-1890	256	1459	48,8	1024	36,3	50	191	25,7	217	22,8

^a CBR = nyers születési arányszám (crude birth rate)

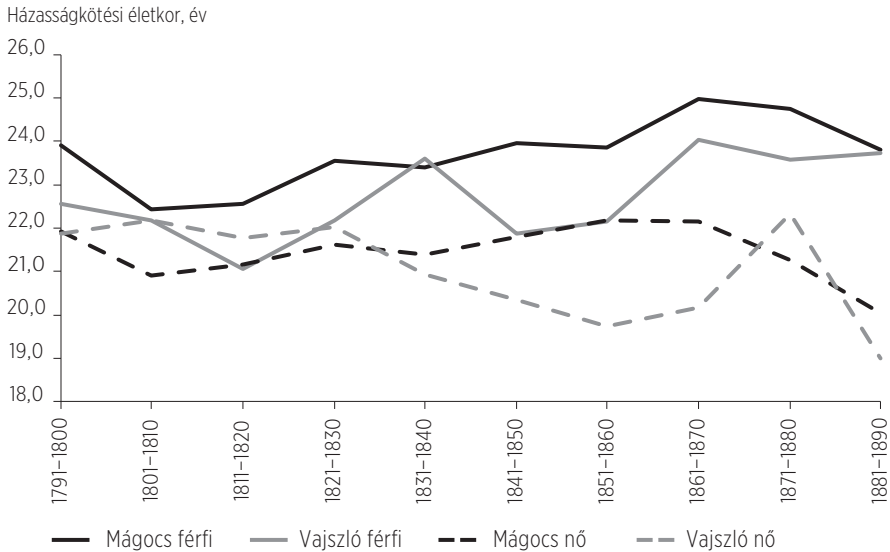
^b CDR = nyers halálozási arányszám (crude death rate)

Forrás: II. József népszámlálása; Nagy, L. 1828.; Fényes, E. 1836.; Fényes, E. 1851.; 1857. évi népszámlálás; 1870. évi népszámlálás; 1880. évi népszámlálás, 1890. évi népszámlálás; Klinger, A. 1974.

A 3. táblázatból látható, hogy a népességszámban beállt változások Mágocson jórészt a születések többletéből fakadtak, míg Vajszlón minden téren a csökkenés tendenciája olvasható ki a vizsgálat kezdeti periódusától fogva. A népmozgalmi adatokat és a népességszám értékeit összegezve még egy olyan roppant durva mutató, mint a nyers születési és halálozási arányszám is mutatja a két település közötti tendenciák különbségét. Megnyugtatóan csak az 1836. évi értékektől lehet kalkulálni, de így is látszik, hogy a mágocsi születési értékek jóval magasabbak a vajszlóiakénál. A különbség azonban már nem ilyen releváns a halálozásoknál. A nyers értékek azt is jelzik, hogy az 1870-es évektől itt is megindult a demográfiai átmenet, sőt, igazából a növekvő születésszám mögött lassú csökkenés figyelhető meg, akárcsak a vajszlóiaknál. Az 1870-es évek kiugró halálozási értékeit folyamatos, drasztikus csökkenés követte, aminek szorosan a nyomába járt a születési arányszám visszaesése is.

A családrekonstrukció által összeállított családlapok felhasználásával pontosabb kép kapható a két közösség demográfiai magatartásának alakulásáról. Az először házasságkötési életkorának vizsgálatával a mágocsi és a vajszlói férfiak körében hasonló jelenséget lehet észlelni (1. ábra). Az ingadozások mellett mindkét esetben nőtt a korszakban a házasságkötési életkor és a növekedés mértéke is nagyrészt azonos, másfél év volt, utóbbi mögött a ha-

1. ábra: A mágocsi és vajszlói első házaspáros férfiak és nők házasságkötési életkorának alakulása

Forrás: hivatkozott mágocsi és vajszlói családrekonstrukciós adatbázis.

gyománys magyarázó okok állhattak, mint hogy a 19. század második felétől a kötelező sorkatonai szolgálat bevezetése kitolta a házasságra lépés idejét, de ugyancsak szerepet játszott a stabilabb önálló gazdaság megteremtésének az igénye is. Az első házasságra lépő menyasszonyok már eltérő tendenciát mutatnak. A mágocsi nők esetén észlelt körülbelül egyéves ingadozás – főleg a termékenységi intervallumok később részletezett adatai ismeretében – eleinte nem tűnik relevánsnak, de a termékenységi magatartás megváltozásáról árulkodik az 1830-as évektől eleinte emelkedő, majd közel egy generáció múlva erősen csökkenő mértéke, amely a családtervezés szempontjából a termékenységi időszak későbbi megkezdésére, majd a kívánt gyermekszám korai elérésére való törekvést sejteti. A vajszlói nők korának egyirányú, mintegy kétéves csökkenése egészen más megoldás felé mutat. A változás mögöttes indokát illetően itt is körvonalazódik az az eljárás, hogy míg korábban a gyermekvállalást megpróbálták halasztani, a termékenységi időszak kezdetét jelentő házasságkötést későbbre tolni, addig a korszak végével már a kívánt gyerekszám korai elérésére való törekvés a cél. Jelentős különbség, hogy a mágocsi nőknél a váltás ideje a demográfiai átmenet kezdetéhez közel történt meg, míg a vajszlóiaknál ez már évtizedekkel korábban végbement. Mindezek szorosabban vizsgálhatók az átlagos intervallumok alakulásával (4. táblázat).

4. táblázat. Az átlagos szülési intervallumok Mágocson és Vajszlón

A házasság- kötés éve	A nő koréve a házasság- kötés kötéskor	házas-ság- kötés - 1. szülés		Átlagos intervallum, hónap							
				1.-2.		2.-3.		3.-4.		4.-5.	
		M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
1791-1811	15-19	24	25	29	51	28	45	32	40	30	34
	20-24	25	21	29	38	31	36	30	34	31	32
	Össz.	24	24	29	42	29	41	32	38	30	35
1812-1852	15-19	25	43	29	55	29	55	31	46	32	43
	20-24	24	27	28	44	32	42	32	41	32	38
	Össz.	24	35	29	50	30	46	31	46	32	42
1853-1872	15-19	20	37	26	58	26	53	29	45	31	31
	20-24	22	35	29	48	33	36	29	41	31	81
	Össz.	20	36	28	52	32	45	29	46	31	49
1873-1890	15-19	18	25	30	50	31	45	30	29	31	60
	20-24	21	20	25	25	28	32	31	26	31	17
	Össz.	20	26	28	40	30	39	31	30	31	49
A házasság- kötés éve	A nő koréve a házasság- kötés kötéskor	5.-6.		6.-7.		7.-8.		8.-9.		Intervallumok átlagos hossza	
		M	V	M	V	M	V	M	V	M	V
1791-1811	15-19	31	31	31	45	27	31	28	41	29	38
	20-24	31	41	30	27	29	25	29	38	29	32
	Össz.	32	44	30	32	28	27	29	40	29	36
1812-1852	15-19	31	68	29	22	32	32	30	45	30	45
	20-24	32	38	33	32	34	15	32	19	31	33
	Össz.	32	46	31	30	33	19	31	28	30	38
1853-1872	15-19	33	47	28	46	35	53	40	43	30	46
	20-24	34	33	29	-	29	-	29	-	29	31
	Össz.	35	40	28	46	31	53	33	43	30	46
1873-1890	15-19	35	47	31	-	33	-	36	-	31	28
	20-24	31	28	31	17	29	18	26	16	28	22
	Össz.	33	42	31	17	32	18	31	16	29	31

Forrás: hivatkozott mágocsi (=M) és vajszlói (=V) családrekonstrukciós adatbázis.

A házasságkötést követő első intervallum a mágocsi katolikusnál a 19. század első felében egy kétéves periódust jelöl, amely a század második felében csökkenésnek indult. A vajszlói reformátusok esetén az első intervallum fokozott nyújtása, majd az utolsó időszakban erős csökkenése észlelhető, amely a *spacing* és *stopping* közötti váltás bekövetkezésére enged következtetni. A második intervallum esetén a németeknél két és fél évre kúszik a periódus értéke, a magyarok esetén viszont már rögvest jóval magasabb, mintegy négyéves szünettel számolhatunk. A magasabb sorszámú szülési intervallumok között is hasonló tendencia észlelhető, és a vajszlói értékek csökkenése mögött már a lényegesen kevesebb többgyermekes családok értékei állnak. A mágocsi németek tehát az első szülést követően bár törekedtek egy kissé nagyobb szülési intervallumra, az a volumenét tekintve meg sem közelítette a vajszlói születés-szabályozó társadalom gyakorlatát.

Az 5. táblázat értékeit vizsgálva megfigyelhető, hogy az első intervallum esetén a 8 hónapon belüli szülések aránya a németek esetében jóval magasabb, ami a házasságkötést megelőző nemi kapcsolat létének bizonyos szintű elfogadottságára enged következtetni. A század első felében is élő gyakorlat a 19. század második felében még inkább elterjedtebbé vált, de immár a magyarok körében is. Igaz ez a megállapítás mind a 15–19 éves, mind a 20–24 éves korban házasodókra, de hogy az utóbbiak körében magasabbak az értékek, az talán magától értetődő is. A táblázat értékei alapján a vajszlóiak körében a nyújtásra való törekvés határozottabban jelentkezett, amennyiben a 15–19 évesek körét vizsgálva a németek nagyobb csoportjánál (71,9%) történt meg a házasságkötést követő két éven belül a szülés, míg a magyaroknál a 19. század első felében ez csak a családok feléről (49,4%) mondható el. Az első szülés korábbra való időzítése azonban mindkét csoportnál azonos irányú tendenciát gerjeszt a század második felére: addigra már a németek 81,7, a magyaroknak pedig a 63,0%-a szülte meg a házasságkötést követő két éven belül a gyermekét. A különbség persze így is releváns, azonban gyökeres eltérés figyelhető meg a második szülés időzítését vizsgálva. Itt már a németek 81,5%-a szüli meg a második gyermekét az első szülést követő három éven belül, míg ugyanez a magyar házas nők mindössze 44,1%-ára igaz. Az 1850-es évektől hasonló tendenciákat figyelhetünk meg: a születési intervallum valamelyest csökken, de a magyarok esetében továbbra is a felényi az arány.

5. táblázat. A házasságkötés és az első szülés, valamint az első és a második szülés közötti intervallumok megoszlása Mágocson és Vajszlón a házasságkötési életkor szerint

(%)

A házasság- kötés éve	Interval- lum (hó- nap)	Házasságkötés és első szülés között				Első és második szülés között			
		15–19		20–24		15–19		20–24	
		éves korban házasodott nők							
		Mágocs	Vajszló	Mágocs	Vajszló	Mágocs	Vajszló	Mágocs	Vajszló
1791–1852	0–8	5,2	1,2	12,7	8,3	0,6	0,0	0,7	0,0
	9–11	22,3	18,1	25,4	18,3	0,6	2,9	1,8	0,0
	12–23	44,3	30,1	38,7	38,3	39,8	16,2	40,9	34,6
	24–35	13,6	20,5	9,1	16,7	40,4	25,0	37,9	30,8
	36–47	6,1	8,4	5,8	10,0	10,2	13,2	9,9	13,5
	48–59	2,3	7,2	2,4	6,7	3,5	8,8	5,3	7,7
	60–71	1,4	1,2	1,0	0,0	1,9	17,6	2,3	3,8
	72–83	0,6	1,2	0,8	0,0	1,0	0,0	0,2	1,9
	84–95	2,3	4,8	0,8	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0
	96–107	0,6	1,2	0,6	0,0	0,3	5,9	0,2	0,0
	108–120	0,0	1,2	1,2	0,0	0,6	4,4	0,5	0,0
121 és több	1,2	4,8	1,6	1,7	0,6	5,9	0,2	7,7	
1853–1890	0–8	14,6	13,0	22,3	17,0	0,0	0,0	0,3	0,0
	9–11	24,0	21,7	26,3	17,0	4,0	0,0	2,1	5,4
	12–23	43,1	28,3	33,0	25,5	43,8	14,7	48,7	37,8
	24–35	12,6	13,0	9,2	14,9	35,3	26,5	31,3	21,6
	36–47	2,4	6,5	2,8	6,4	10,3	5,9	9,7	5,4
	48–59	0,4	2,2	1,3	2,1	3,1	14,7	4,1	13,5
	60–71	1,6	4,3	1,0	8,5	0,4	17,6	0,6	0,0
	72–83	0,4	6,5	1,0	2,1	0,4	5,9	0,6	8,1
	84–95	0,0	0,0	1,0	2,1	0,4	5,9	0,6	2,7
	96–107	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	2,9	0,3	2,7
	108–120	0,0	2,2	0,0	0,0	1,3	0,0	1,2	0,0
121 és több	0,8	2,2	1,8	4,3	0,9	5,9	0,6	2,7	

Forrás: hivatkozott mágocsi és vajszlói családrekonstrukciós adatbázis.

6. táblázat. A legalább 49 éves életkorukig házas mágoctsi és vajszlói nők megoszlása az utolsó szülés életkora szerint

(%)

Az utolsó szülés koréve	A házasságkötés időszaka							
	1791–1811		1812–1852		1853–1872		1873–1890	
	Mágoctsi	Vajszló	Mágoctsi	Vajszló	Mágoctsi	Vajszló	Mágoctsi	Vajszló
15–19	4,5	0,0	3,9	3,1	0,6	4,9	4,1	8,3
20–24	1,1	3,2	3,1	3,1	4,7	12,2	2,1	16,7
25–29	1,1	9,7	3,1	20,4	4,7	31,7	5,6	29,2
30–34	1,1	22,6	6,1	26,5	9,4	19,5	14,4	20,8
35–39	12,4	29,0	12,7	22,4	17,1	26,8	14,9	12,5
40–44	29,2	19,4	26,3	21,4	31,2	2,4	21,0	8,3
45–49	50,6	16,1	44,7	3,1	32,4	2,4	37,9	4,2
N=	89	31	228	98	170	41	195	24

Forrás: hivatkozott mágoctsi és vajszlói családrekonstrukciós adatbázis.

A gyermekvállalási magatartás változásáról informál az utolsó szülés szerinti életkor vizsgálata is (6. táblázat). A táblázat arányai megerősítik az eddigi feltételezéseket. A 49. életévüket első házasságukban megélő nők körében az utolsó szülésre rendre magasabb életkorban került sor, míg a vajszlóiaknál a magasabb arányok korábbra csúsztak, és ez a tendencia a vizsgált korszak egészében megmaradt. Az első időszakban a német nők fele még szült 45–49 éves korában, viszont a vajszlóiak aránya itt már csekély. A második periódusban a magasabb életkorban utoljára szülő német anyák aránya csökkent, de a vajszlóikkal összevetve a különbség nőtt. Ahogy a németeknél redukálódott a házasságkötési életkor, az utolsó szülés is előbbre tolódott. Még így is igaz azonban, hogy az utolsó szülés idején a mágoctsi nők több mint fele 40 éven felüli volt. A vajszlóiaknál már az első periódusban is nagyobb arányban végződik a gyermekszülés a nők 30-as éveiben, hogy aztán a század második felében ez már a 25–29 év közötti időszakra koncentrálódjon. Mindezek ismeretében érdemes sort keríteni a reprodukciós értékek elemzésére is a termékenységi időszak lezárultakor életben maradt gyermekek átlagos számára vonatkozóan (7. táblázat).

7. táblázat. A mágoctsi és vajszlói házas nők életben lévő átlagos gyermekszáma a termékenységi időszak végére házassági kor és periódus szerint

A házasságkötés időszaka	15-19		20-24	
	éves korban házasodott nők			
	Mágoctsi	Vajszló	Mágoctsi	Vajszló
1791-1811	3,0	2,5	2,7	3,0
1812-1852	3,1	1,7	2,8	1,8
1853-1872	2,9	2,1	2,1	1,7
1873-1890	2,6	2,0	2,3	1,9
1873-1890	2,6	2,0	2,3	1,9

Forrás: hivatkozott mágoctsi és vajszlói családrekonstrukciós adatbázis.

Az értékeket egybevetve nem csak az tűnik egyből szembe, hogy a mágoctsi értékek magasabbak a vajszlóiaknál, de az is észrevehető, hogy a termékenységi időszak lezárultakor az életben lévő gyermekek száma nem mutat jelentős különbséget. A németeknél ugyanis a megszült, átlagosan 5-6 gyermekből rendre 3 maradt életben, míg a magyaroknál a 2-3 megszült gyermekből kettő érte meg az anya termékenységi periódusának a végét. Mindez tehát azt jelenti, hogy a közel azonos gyermekszám a német családok esetén sokkal több kockázattal, energiával és vélhetően több költséggel járt, mint a magyaroknál. Arra, hogy ez a többlet-tehervállalás milyen módon nyilvánult meg a családok életében, később még visszatérek, de előtte érdemes szorosabban is szemügyre venni a csecsemőhalandóság változását a korszakunkban (8. táblázat).

8. táblázat. A csecsemőhalandósági arányszám (100 élveszületésre jutó 1 éven aluli halottak száma) és a csecsemő halottak megoszlása életkor szerint Mágoctson és Vajszlón

Születési év	Csecsemőhalan- dósági arányszám		A csecsemőhalottak megoszlása életkor szerint							
			Σ		0-6 napos		7-31 napos		1-11 hónapos	
	Mágoctsi	Vajszló	Mágoctsi	Vajszló	Mágoctsi	Vajszló	Mágoctsi	Vajszló	Mágoctsi	Vajszló
1791-1800	27,3	24,4	287	53	69	16	101	5	117	32
1801-1810	30,2	27,3	285	100	62	22	84	33	139	45
1811-1820	23,9	24,6	224	76	59	37	62	18	103	21
1821-1830	26,6	32,5	235	86	66	27	67	22	102	37
1831-1840	24,7	29,8	230	87	46	29	65	32	119	26
1841-1850	25,3	29,2	275	73	64	12	79	28	132	33
1851-1860	30,6	23,5	319	47	82	12	109	13	128	22
1861-1870	38,9	16,2	458	29	136	8	117	9	205	12
1871-1880	42,0	20,3	503	39	110	8	154	14	239	17
1881-1890	45,2	31,9	441	51	109	18	132	12	200	21

Forrás: hivatkozott mágoctsi és vajszlói anyakönyvek.

A század közepéig a csecsemőhalandósági értékek mindkét közösségben körülbelül azonos arányban oszlottak meg, ám a század második felében a németek körében a csecsemőhalottak drasztikus emelkedése figyelhető meg. Egy átmeneti csökkenés után a század végére hasonló folyamat megy végbe a magyaroknál is. A század végére, a demográfiai átmenet kezdetével országosan javuló csecsemőhalálzási tendenciák pont az értékek egyöntetű, radikális javulását kellett volna, hogy hozzák, így az itteni romló értékek mögött – óvatosan – de bizonyos mértékű szándékoltság is feltételezhető.

ÖSSZEGZÉS

A fenti eredmények megerősítették azt a közkeletű képet, hogy Magyarországon a németek a magyarokhoz viszonyítva nyitottabban álltak a specifikusabb gazdálkodási módokhoz, hajlandóak voltak hamarabb váltani, még ha ez nem is érvényesült minden téren (amit az igásállatváltás kérdése is illusztrált). A németek számára azonban a betelepülés a gazdálkodási módot illetően tabula rasa-t jelentett, míg a magyarok a hagyományosan gyakorolt gazdálkodásukat igyekeztek folytatni. A kulturális különbségek között a felekezeti különbségek helyett bizonyos etnokulturális tényezők meglétét feltételezem, amelyet erősít, hogy a völgyeségi németek esetén hasonló gyermekvállalási tendenciával találkoztam. A különbség azonban csak a gyerekszülések számára vonatkozik, hogy a csekély többlet miért nem hozta a szülési magatartás drasztikusabb megváltoztatását, amögött több okot is sejtek. A németek körében az előházasság gyakorlata a szexuális élettel kapcsolatban már a 19. század első felében nagyobb fokú engedékenységre enged következtetni, amit ekkor még kevésbé toleráltak a vajszlói református magyarok, sőt, kifejezetten a születésszabályozó gyakorlat ellenében hatott. A gyermekvállalás korlátozása azonban nemcsak a nemi életről való legalább részleges lemondást követelte volna meg a mágocsi katolikusoktól, de olyan születésszabályozó technikák, megoldások alkalmazását is igényelte volna, amelyektől ódzkodhattak vagy félhettek is. A születéskorlátozás gyakorlata azonban nem a gyermekek számában hozott igazi változást a vajszlói református magyaroknak, hanem a gyermekek felnevelésére tett erőfeszítésekben. A nők részéről a gyermekszüléssel járó kockázatok csökkentek, a férfiaknak nem kellett annyi örökös ellátására törekedniük, mindezek pedig a várható élettartamot növelték meg. Számításba vehető továbbá az is, hogy mindazok a ki nem adott költségek, amelyeket a kevesebb gyermek felnevelése jelentett, akár a presztízsnövelő földvásárlásban, akár az életmód egyéb tényezőiben,

mind a szebb házban, jobb bútorokban, drágább ruhákban vagy jobb minőségű ételekben is manifesztálódhattak, amelyek közvetve vagy közvetlenül szintén a minőségibb és hosszabb élettartam irányába hatottak. A családtervezés szempontjából tehát a németek nagyobb szorgalma, precízebb gazdálkodása ellenére mégis úgy tűnik, hogy a magyarok valamelyest kényelmesebb attitűdje jelenthetett a gyermekek számára – a felnevelésük garantálása szempontjából – biztosabb környezetet.

FORRÁSOK

- The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints egyház családkutató honlapján fellelhető anyakönyvek
 FS DGS 4703924 Vajszlói református anyakönyvek
 FS DGS 4520418 Vajszlói római katolikus anyakönyvek (1)
 FS DGS 8520350 Vajszlói római katolikus anyakönyvek (2)
 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML)
 IV 1. i. Vajszlói uradalmi birtokiratok
 Teufel, Franz 1991: Ortssippenbuch der katholischen Kirchengemeinde Mágocs in der Schwabischen Türkei (1730–1945) I.–II. Göppingen.

IRODALOM

- Andorka Rudolf [1969] (2001). A dél-dunántúli egykeutatók története. In Andorka Rudolf. *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. 13–29.
- Andorka Rudolf [1975] (2001). Az ormánsági születéskorlátozás története. In Andorka Rudolf. *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. 30–57.
- Andorka Rudolf [1981] (2001). Adalékok az ormánsági „egyke” történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. In Andorka Rudolf. *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. 101–126.
- Andorka Rudolf [1987] (2001). A gyermekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (18–19. század). In Andorka Rudolf. *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. 58–100.
- Andrásfalvy Bertalan (1978). Nyugat-baranyai német telepések történeti-néprajzi kérdései a levéltári források tükrében. *Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. 335–346.
- Baross János (1901). *Az öröklési jog kérdései*. Budapest.
- Benda Gyula (2003). A házasságok Keszthelyen 1749–1850: az átlagtól a mikrotörténelmig avagy a léptékváltás problémája. In Dobossy István (szerk.). *Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok*. (Rendi Társadalom–Polgári Társadalom 12.), Miskolc, 82–93.
- Benda Gyula [2001] (2006). A magyarországi családrekonstrukciós vizsgálatok mérlege. In Benda Gyula. *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Osiris. 67–76.
- Benda Gyula (2006.) Fényes Elek forrásai. In Benda Gyula. *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest. 113–129.
- Bengtsson, T. O., Manfredini, M., Campbell, M., Kurosu, S. C. (2011). *The influence of economic factors on first marriage in historical Europe and Asia. Similarity in Difference: Marriage in Europe and Asia, 1700–1900*. Cambridge.

- Bognár Szabina (2002). Öröklési gyakorlat vizsgálata a századfordulón. Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtése. *Korall*, (9), 173–192.
- Borsos Balázs (2011). *A magyar népi kultúra régiói 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld*. Pécs.
- Borsy Judit (2001). Gazdasági és társadalmi viszonyok 1686-tól 1848-ig. In Füzes Miklós (szerk.). *Mágoacs 1251–2001*. Mágoacs. 77–115.
- Bourdieu, Pierre (1985). The Forms of Capital. In Richardson, J. (szerk.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York. 241–258.
- Faragó Tamás (2005). Életciklusok és családmódok egy magyarországi városban a 18–19. században. *Demográfia*, 48(4), 415–435.
- Fata, Márta (2014). *Migration in kameralistischen Staat Joseph II Theorie und Praxis der Ansiedlungspolitik in Ungarn, Siebenbürgen Galizien und der Bukowina von 1768 bis 1790*. Münster.
- Fata, Márta (2020). *Mobilität und Migration in der Frühen Neuzeit*. Göttingen.
- Fedeles Tamás (2001). Demográfiai, egyházi és kulturális viszonyok. In Füzes Miklós (szerk.). *Mágoacs 1251–2001*. Mágoacs. 116–139.
- Gunst Péter (1998). A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In Gunst Péter (szerk.). *A magyar agrártársadalom a jobbágyfelszabadulástól napjainkig*. Budapest. 233–284.
- Keller Márkus (2005). A megértés lehetősége–az összehasonlító történetírás hasznáról. *Aetas* 20(4), 102–111.
- Kiss Z. Géza (1994). A régi Vajszló. Pécs. *Vajszló századok* 1.
- Kiss Z. Géza (2000). *Vajszló megújulása: ormánsági kálvária, 1850–1945*. Pécs.
- Koloh Gábor (2021). „Szántani lehet, de vetni nem muszáj.” Az ormánsági egykésztörténete (1790–1941). Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. *A vidéki vonzásában* 1.
- Koloh Gábor (2022). Nagybirtok és kisbirtoküzem. Gazdálkodás a Mágocsi és a Vajszló Uradalomban a 19. század első felében. 146 pp. *Kézirat*
- Kövér György (2013). Növekedés és hanyatlás az Osztrák–Magyar Monarchia történelmi emlékezetében. *Korall*, 54. 5–27.
- Kövér György (2019). Szerkesztői utószó Domanovszky Sándor tanulmányához. In Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka (szerk.). *Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv: Uradalom–Vállalat*. 29–44.
- Mattyasovszky Miklós (1904). *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. Budapest.
- Moch, Leslie Page (1992). *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*. Bloomington.
- Nagy Imre Gábor (2001). Mágoacs mezőgazdasága 1848-tól 1914-ig. In Füzes Miklós (szerk.). *Mágoacs 1251–2001*. Mágoacs. 140–158.
- Őri Péter és Spéder Zsolt (2020). Folytonos átmenet: Magyarország népesedése 1920 és 2020 között. *Statisztikai Szemle*, 98(6), 481–521.
- Pakot Levente (2013). Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön. Budapest. *KSH NKI Kutatási jelentések* 95.
- Perrenoud, Alfred (1984). The Mortality Decline in a Long-Term Perspective. In Tommy Bengtsson, Gunnar Fridlitzius, Rolf Ohlsson (szerk.). *Pre-industrial population change*. Stockholm. 41–69.

- Perrenoud, Alfred (1991). The Attenuation of Mortality Crises and the Decline of Mortality. In R. Schofield, D. Reher, A. Bideau (szerk.). *The decline of mortality in Europe*. Oxford. 18–37.
- Sabean, David Warren (1990). Property, Production, and Family in Neckarhausen, 1700–1870. New York, 1990. *Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology* 73.
- Sabean, David Warren (1998). *Kinship in Neckarhausen, 1700–1870*. Cambridge.
- Seewann, Gerhard (2012). *Geschichte der Deutschen in Ungarn*. Marburg.
- Solymár Imre (2003). *A dél-dunántúli németek mentalitása. Die Mentalität der Deutschen in Südtransdanubien*. Bonyhád.
- Tárkány Szücs Ernő (1981). *Magyar jogi népszokások*. Budapest.
- Tóth Tibor (1980). *Ellentét vagy kölcsönösség? A magyar mezőgazdaság üzemi viszonyainak történeti háttere és problémái*. Budapest.

CHILDBEARING IN 19TH CENTURY SOUTH TRANSDANUBIA

The fertility trends of the Roman Catholic German community of Mágocs and the Calvinist Hungarian community of Vajszló (1791-1890)

ABSTRACT

The people living on the manors of the Hungarian state-owned Religious Found in South Transdanubia formed a society that was both religiously and ethnically diverse, and the question of the development of fertility has a long discursive tradition and a scientific interest. In this study, I compare the farming and demographic indicators of the people of the Mágocs and Vajszló manors belonging to the Religious Fund, focusing on childbearing trends. For the research, I used the region's registers, manor records, and the settlement family books and literature that process them. The study shows that the Roman Catholic Germans of Mágocs were more open to more specific farming practices than their Hungarian farming counterparts in Vajszló, the latter being motivated by the continuity of traditional livelihoods, while the Germans adapted more easily to new farming options. In addition to a similar system of manorial rent, the Germans of Mágocs produced higher fertility rates than the Hungarians at the same time. However, the lower Hungarian infant mortality not only had consequences for the lower number of labourers available for farming, but also for the presumably less burdensome work culture of men due to fewer heirs, and for women due to the lower risk of childbirth, which resulted in a significantly higher life expectancy than that of the Germans.